

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[TİAD], 2022, 6 (2): 845-866

Şehâbeddin El-Hafâcî ve Nahivdeki Yöntemi

Shahabeddin Al-Hafaji and His Method in Nahw

Abdulhamit TURGUT

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı

Dr., Presidency of Religious Affairs

turgutislam4773@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-6734-0577

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 20.07.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 12.10.2022
Yayın Tarihi / Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: Turgut, Abdulhamit. "Şehâbeddin El-Hafâcî ve Nahivdeki Yöntemi". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi. 6/2 (Aralık 2022): 845-866. doi: 10.32711/tiad. 1146269

İntihal-Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Abdulhamit TURGUT).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU

Şehâbeddin El-Hafâcî ve Nahivdeki Yöntemi

Öz

Osmanlı döneminde yaşamış Mısırlı dil ve edebiyat âlimi Şehâbeddin el-Hafâcî (ö. 1069/1659), Mısır'da başlamış olduğu ilmi hayatını Mekke, Medine ve İstanbul'da önemli âlimlerden istifade ederek sürdüren ve Osmanlı devlet idaresinde kadılık gibi önemli mevkilere gelen âlimlerden biridir. Diğer yandan birden fazla alanda birçok eser telif eden el-Hafâcî velûd bir âlim kimliğine sahiptir. el-Hafâcî'nin başka alanlarda te'lif ettiği kitaplarında değindiği nahiv konularına bakıldığında, nahiv delillerini kullanmadaki yönteminin sabit bir çizgide olmadığı görülmektedir. Bu çerçevede çalışmamızda, el-Hafâcî'nin hayatı ve eserlerine kısaca değindikten sonra, nahiv delillerinin içerisinde birinci derece öneme sahip olan sema' kapsamındaki Kur'ân ve kırâatleri, nahivde kendisi ile istişhâd yapılıp yapılamayacağı konusunda ihtilaf edilen hadis, sahabe sözü, şiir ve Arap kabilelerin lehçeleri ile istişhâd bakışına yer verilmiştir. Ayrıca bu çalışma da nahiv delillerinden ikincisi sayılan kıyasa olan bakışı ve kıyasa bağlantılı bir konu olan illetlere olan bakışına da kısaca değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Şehâbeddin el-Hafâcî, Nahiv, Sema', Kıyas.

Shahabeddin Al-Hafaji and His Method in Nahw

Abstract

Shahabeddin al-Hafaji (d. 1069/1659) an Egyptian language and literature scholar who lived in the Ottoman period, is one of the scholars who continued his scientific life, which he started in Egypt, by making use of important scholars in Mecca, Medina and Istanbul, and who came to important positions such as judge in the Ottoman state administration. On the other hand, al-Hafaji, who wrote many works in more than one field, has the identity of a velud (writes many books) scholar. When we look at the syntax issues that al-Hafaji mentioned in his books that he wrote in other fields, it is seen that his method in using syntax evidences is not on a fixed line. In this context, in our study, after briefly mentioning al-Hafaji's life and works, the Qur'an and its recitations within the scope of sema', which is of primary importance among the syntax evidence, the hadith, the word of the Companions, poetry and Arabic tribes that are disputed about whether istishhad can be made with him in the syntax. Dialects and istishhad perspective are included. In addition, in this study, his view on qiyas, which is considered the second of the syntax evidence, and his view to reasons, which is a related subject, are briefly mentioned.

Keywords: Arabic Language, Shahabeddin al-Hafaji, Syntax, Sema', Qiyas.

Giriş

İslâm'ın hızlı bir şekilde yayılmasıyla birlikte Arap olmayan topluluklar İslâm Devleti sınırları içinde kalmış ve bu toplulukların Arapçayı hatalı konuşmaları ve okumaları, zamanla Arapçanın ve Kur'ân-ı Kerim'in zarar göreceği endişesine sevk etmiştir. Bu endişe sonucunda harekete geçilmiş ve dil ile alakalı ilk basit çalışmalar başlatılmıştır. Zaman içerisinde bu çalışmalar ciddi bir mesafe kat etmiş, nahiv (*sentaks*) ve sarf (*morfoloji*) başlıkları altında Arapça grameri geliştirilmiştir.

Arapça grameri oluşturulurken birtakım kaynaklardan faydalanılmış olduğu görülmektedir. Arapça gramerinin belirlenen delillerden en az birine dayanmak zorunda olduğu bilinmektedir. Şayet kaide bu delillerden biriyle ispat edilemezse o kaide geçersiz olup gramer kaidelerinden sayılmaz. Nahvin ortaya çıkmasından itibaren nahiv âlimleri kaidelerin oluşturulması için birçok delil zikretmişlerdir. Fakat nahiv âlimleri arasında bu delilleri kullanma konusunda aralarında ihtilaf bulunmaktadır.¹

İlmi eserler bakımından velûd bir alim olan ve özellikle Osmanlı döneminde belli mevkilere gelen Şehâbeddîn el-Hafâcî'nin nahiv konularındaki delilleri kullanmada takip ettiği metodunu ortaya koymak, alanda katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Şüphesiz Şehâbeddîn el-Hafâcî ile ilgili gerek Arap dünyasında olsun gerek ülkemizde olsun birçok çalışma yapılmıştır. Onlardan bazıları şunlardır: Abdullâh İbrâhîm Yûsuf ez-Zehrânî, "*Şihâbüddîn el-Hafâcî Hayatuh ve Edebuh*", Mustafa Keskin, "*Şihâbüddîn El-Hafâcî: Hayatı, İlmi Şahsiyeti Ve Eserleri*" ve Yusuf Sami Samancı "*Şihâbüddîn El-Hafâcî'nin Hayatı ve Şifâu'l-Ğalîl adlı eseri*" gibi çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu yapılan çalışmaların başlıklarından da anlaşıldığı gibi, bazıları genel olarak el-Hafâcî'nin hayatını ele almış bazıları da bir eseri bağlamında hayatını ele almıştır. Bu bakımdan çalışmada el-Hafâcî'nin hayatı ve eserlerine kısaca değindikten sonra, nahiv delillerinin içerisinde birinci derece öneme sahip olan sema' kapsamındaki Kur'ân ve kırâatleri, nahivde kendisi ile istişhâd yapıp yapılamayacağı konusunda ihtilaf edilen hadis, sahabe sözü, şiir ve Arap kabilelerin lehçeleri ile istişhâd bakışına yer verilmiştir. Ayrıca bu çalışma da nahiv delillerinden ikincisi sayılan kıyasa olan bakışı ve kıyasla bağlantılı bir konu olan illetlere olan bakışına da kısaca değinilmiştir.

¹ Ebü'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil hilaf beyne'n-nahrîyyîn: el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1987), 1/65,97; Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, (Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1997/1418), 1/5-17.

1. Şehâbeddîn el-Hafâcî: Kısaca Hayatı ve Eserleri

Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî miladi 1569 yılında Kahire'ye yakın bir yerleşim yeri olan Seryâkûs'ta doğdu. İçerisinden birçok alim ve şair yetişen Hafâce kabilesine mensup olduğu için el-Hafâcî nisbesiyle anılmıştır. İlk tedrisatını dayısı olan Ebû Bekir eş-Şeybânî'den almıştır. Daha sonra eğitim ve öğretimine devam ederek, Hadis ve fıkıh Şemseddin er-Remlî, Zekeriyâ el-Ensârî, hadis hafızı İbrâhim el-Alkâmî, Ali b. Gânim el-Makdisî, Nûreddin ez-Zeyyâdî gibi hocalardan almıştır. Ahmed el-Alkâmî ile Muhammed es-Sâlihî'den Arap edebiyatı, Dâvûd el-Basîr'den tıp ilmini tahsil etmiştir. Kendisi de aralarında Ahmed b. Yahyâ b. Ömer el-Hamevî ile *Hizânetü'l-edeb* sahibi Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin bulunduğu birçok meşhur âlime hocalık etmiştir.²

el-Hafâcî Mısır'daki tedrisatından sonra Mekke ve Medine'deki edip, şair ve âlimlerle görüşüp kendilerinden dersler aldıktan sonra İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da birçok âlimden istifade etmiştir. İstanbul'da kaldığı zaman zarfında bilgisi ve şahsiyetiyle kendini kabul ettiren el-Hafâcî, devletteki ilk görevine Rumeli kadılığı ile başlamıştır. Dördüncü Murad döneminde (1623-1640) daha çok itibar kazanarak Üsküp ve Selânik kadılıklarına tayin edilmiştir. Bu görevlerden sonra son olarak Kahirede bir kadılık görevinde bulunmuştur. Sonraki ömrünü eser yazmakla geçiren el-Hafâcî 12 Ramazan 1069 (3 Haziran 1659) tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.³

1.1.Eserleri

1. *Habâya'z-zevâyâ fimâ fi'r-ricâl mine'l-bekâyâ*. Genel olarak edeb ile ilgili olup aralarında kendisinin ve oğlunun hocalarının da bulunduğu yetmişten fazla çağdaş âlimin hayatına dair bilgi ihtiva eder. Şeyhülislam Zekeriyâzâde Efendinin adına yazılan eser müellifin *Reyhânetü'l-elibbâ*'sının özetini teşkil eder.⁴

2. *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâti'd-dünyâ*. el-Hafâcî bu eseriyle *Habâya'z-zevâyâ* adlı kitabını, Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin (ö.429/1038) *Yetîmü'd-dehr*'i ile İmâdüddin el-İsfahânî'nin (ö.597/1201) *Harîdetü'l-kasr*'ı tarzında kaleme almıştır. Zamanında yaşamış olan veya kendisinden bir müddet önce yaşayan

² Ali Şakir Ergin, "Hafâcî Şehâbeddin" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/72-73.

³ Muhammed Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser fi e'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşr*, (Kahire: el-Marbaatu'l-Vehbiyye, 1284), 2/331-333; Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâti'd-dünyâ*, thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, (Kahire: Matbaatu îsâ el-Bâbî el-Halebî, 1386/1967), 2/327.

⁴ Ergin, "Hafâcî Şehâbeddin", 15/72-73; Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 2/332-333.

âlim, şair ve ediplerin hayatını konu edinen bu eserde onların eserlerinden örnekler de nakleder.⁵

3. *Tırâzü'l-mecâlis*. el-Emâlî tarzında telif edilen ve dil ve edebiyata dair olan bu kitap elli meclisten müteşekkildir. Ayrıca eser, hadis ve tarih ile ilgili konulara da yer verilmektedir. Günümüze ulaşmayan birçok eserden bilgilerin de ihtiva ettiği değerli bir eser olarak değerlendirilmektedir.⁶

4. *Şifâü'l-ğalîl fîmâ fî kelâmi'l-'Arap mine'd-dahîl*. Arapça'daki yabancı kelimeleri alfabetik olarak sıralayan bir sözlüktür.⁷

5. *Şerhu dürreti'l-ğavvâs fî evhâmi'l-havâs*. Harîrî'nin avamın yaptığı dil yanlışlarına ilişkin kaleme aldığı *Dürreti'l-ğavvâs fî evhâmi'l-havâs* adlı eserine yazdığı çok örnekli ve tenkitli bir şerhtir.⁸

6. *Nesîmü'r-riyâz fî şerhi şifâi'l-kâdî 'iyâz*. Kâdî İyâz'ın eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-mustafâ adlı kitabının şerhidir.⁹

7. *Înâyetü'l-kâdî ve kifâyetü'r-râzî (Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî)*. Beyzâvî'nin meşhur tefsiri olan *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl'e* yazdığı bu hâşiye el-Hafâcî'nin en hacimli eseridir. Eserde geçen her kelime teker teker açıklanmıştır.¹⁰ el-Hafâcî'nin bu saydıklarımızın dışında da eserleri bulunmaktadır.

2.el-Hafâcî'nin Nahiv Yöntemi

el-Hafâcî nahiv konuları ile ilgili görüşlerine farklı alanlarda te'lif ettiği kitaplarında değinmiştir. Örneğin Peygamberimizin (s.a.v.) hayatı ile ilgili *Nesîmü'r-riyâd* adlı kitabında nahiv konularından bahsetmektedir.¹¹ Aynı şekilde *Reyhânetü'l-elibbâ ve Zehretü'l-hayati'd-dünya* Beyzâvî tefsiri üzerine yazdığı bu kitapta, nahiv konularına çokça yer verdiği kitaplarından birisidir.¹²

el-Hafâcî söz konusu kitaplarında nahiv konularını bazen kısa bir şekilde ele aldıktan sonra *"Nahivde bu konu hakkında uzun uzadıya konuşulmuştur"*¹³

⁵ Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 2/332-333; Ergin, *"Hafâcî Şehâbeddin"*, 15/72-73.

⁶ Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 2/332-333; Ergin, *"Hafâcî Şehâbeddin"*, 15/72-73.

⁷ Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 2/332-333; Ergin, *"Hafâcî Şehâbeddin"*, 15/72-73.

⁸ Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 2/332-333; Ergin, *"Hafâcî Şehâbeddin"*, 15/72-73.

⁹ Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 2/332-333; Ergin, *"Hafâcî Şehâbeddin"*, 15/72-73.

¹⁰ Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 2/332-333; Ergin, *"Hafâcî Şehâbeddin"*, 15/72-73.

¹¹ Bk. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *Nesîmü'r-riyâz fî şerhi şifâ'i'l-kâdî 'iyâz*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001/1421), 1/79, 214.

¹² Bk. Hafâcî, *Înâyetü'l-kâdî ve kifâyetü'r-râzî (Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî)*, (Beyrut: Dâru Sadır, 1283), 1/71, 82, 3/15, 4/166.

¹³ Bk. Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 7/229, 285.

diyerek kısa ifadelerle değinir. Bazı nahiv konularında da konuyu tam olarak açıklığa kavuşturmadan onu diğer kaynaklara havale eder. Örneğin; “Bazı haşiyelerde geçtiği gibi”¹⁴ der. Diğer kitaplardan naklettiği ibarenin sonunda انتهى “Bitti”¹⁵ ifadesini sık sık kullanmaktadır.

el-Hafâcî'nin hiçbir ekole veya alime taasub derecesine varacak şekliyle tabi olmamıştır. “Basralılara tabii olmak farz değildir”¹⁶, “Aman ha taklit atmosferine girmeyiniz”¹⁷ şeklinde beyanda bulunmaktadır. Genellikle nahiv konularındaki dili, nahiv dilinden çok edebiyat dilini kullanmaktadır. Bir konu hakkındaki görüşleri arz ettikten sonra “Bu konuda söylenenler meselenin kaymağıydı”¹⁸ der. Başka bir yerde “Bu konu hakkında seni ayrıntılı bilgilendirdik ki, akı kıt olanlar kanalda su bırakıldı demesinler”¹⁹ şeklinde edebi dilide kullanmaktadır. Bazı nahiv konularından bahsederken daha sonra anlatacağının sözünü vermektedir. Örneğin “Yakında göreceksin”²⁰ ve “bunu teyid edecek açıklama gelecek”²¹ şeklinde ifade etmektedir.

el-Hafâcî herhangi bir nahiv konusunu ele aldığı anda, ilk başta konudaki bütün görüşleri söyler daha sonra kendisinin uygun gördüğü görüşü seçerek kabul eder. Geride kalanları reddeder. Söz konusu kabul ve reddettiği durumlardaki tek dayanağı nahvin değişik delilleri olan, Kur’ân ve kırâatleri, hadis, sahabe sözü, Arap şiiri, Arap kabilelerinin lehçeleri, kıyas ve nahiv illetleri olduğu görülmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde el-Hafâcî'nin nahivdeki delilleri kullanmadaki yöntemini açıklamaya çalışacağız.

3.Sema' Deliline Bakışı

Sema' nahiv kaidelerin tespitinde ilk sırayı almaktadır. Süyûtî (ö. 911/1505) sema' kavramını şöyle açıklamaktadır: “Sema'dan maksat, fesahatine güvenilen kelama denilir. Allahın kelamı olan Kur'ân, Allah'ın Peygamberinin kelamı, Peygamberden önce, onun zamanında ve dili bozulan muvelledun dönemine kadar olan Müslüman veya kâfirden gelen şiir ve nesrin tamamını kapsar.”²² O halde nahiv de sema' kavramının anlamı, Kur'ân, hadis ve istişhâd döneminin sonuna kadar olan Arap kelimasını kapsamaktadır diyebiliriz. el-Hafâcî'nin eserlerine baktığımızda sema'ın bu tanımına uygun şekilde delilleri istinbat

¹⁴ Bk. Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 1/34, 201.

¹⁵ Bk. Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 1/22, 23, 30, 32, 34.

¹⁶ Bk. Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 1/179.

¹⁷ Bk. Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 1/36, 49, 89.

¹⁸ Bk. Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 1/36, 81.

¹⁹ Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 2/17.

²⁰ Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 1/242.

²¹ Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 2/4.

²² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İktirâh*, thk. Abduhakîm'Atiyye (Dimaşk: Dâru'l-Beyrutî, 2006-1427), 39.

ettiğini görüyoruz. Nitekim Kur'ân ve kırâatler onun istişhâta bulunduğu ilk delildir. Kırâat'ın sahih veya şâz olması onun için fark etmezdi. İkinci derecede şiir, daha sonra hadis ve sahabe sözü en sonda da Arap kabilelerin lehçeleri gelmektedir. Bu sıralamaya göre el-Hafâcî'nin yaptığı istişhâdlara örnekler verilerek konuyu açıklayacağız.

3.1.Kur'ân ve Kırâatler ile İstişhâd

Kur'ân-ı Kerim'in mütevâtir bir yolla indiği dönemden bugüne kadar hiç tahrife uğramadan gelmesi, Arap dilinin kısımları olan nahiv, sarf ve belâgat ilimlerinde kendisiyle istişhâd edilen ve bu konuda üzerinde ittifak olunan bir metin olarak kabul edilmiştir.²³ Fakat Kur'ân kırâatlerinin tamamı ile istişhâd yapıp yapılamayacağı konusunda nahiv âlimleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Basra dil mektebine mensup olanlar, nahiv kaidelerini oluştururken kırâatleri bir delil olarak itibar etmezler. Bilakis belirledikleri kaide ve kıyaslarına uygun olmayan kırâatleri, mütevâtir ve kurrâ-ı seb'a'dan (Yedi kırâat) dahi olsa kabul etmezler. Kûfe ekolüne mensup dilciler ve İbn Mâlik ise, nahiv hükümlerini ve onlara kıyas yaparken şâz olan kırâatler dahil tüm kırâatleri bir nahiv delili olarak kabul ederler.²⁴

el-Hafâcî'nin nahiv konularına değindiği kitaplarına baktığımızda Kur'ân ve kırâatler ile istişhâd yapma görüşü, Kûfe ekolüne mensup dilciler ve İbn Malikin görüşü ile paraleldir. Bu görüşte olan nahiv âlimleri genel olarak şu düşüncededirler: Kur'ân ve kırâatler ile istişhâd nahiv âlimleri için zengin bir kaynak sayılır. Nitekim nahiv âlimleri nahiv kaidelerini oluştururken ilk kaynak olarak ona başvurmuşlardır. Eğer nahvin en önemli simaları sayılan Sîbeveyhi (ö. 180/796), el-Ferrâ (ö. 207/822) ve diğer önemli dilciler Kur'ân-ı kaynak olarak göstermişlerse, onlardan sonra gelen nahiv âlimlerinin Kur'ân ve kırâatler ile istişhâd yapmaları normal sayılmalıdır.²⁵ Bu görüşte olan nahiv âlimleri, istişhâd ettikleri sadece kırâat-ı seb'a veya aşere ile değil bilakis çoğu şâz olarak değerlendirilen kırâatlerle de istişhâta bulunmuşlardır.²⁶

el-Hafâcî'nin eserlerinde Kur'ân ve değişik kırâatleri ile yaptığı istişhâtlar sayılamayacak kadar çoktur. Örneğin bir kıssanın başka bir kıssaya atıf yapıp yapılmayacağını delillendirirken kırâat-ı seb'a da geçen şu ayet ile istişhâta bulunmaktadır: **وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ**

²³ Süyûtî, *el-İktirâh*, 39-40

²⁴ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab min lisâni'l-'arab*, (Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1998-1418), 117.

²⁵ Bk. Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Muhammed Hârûn, (Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1988),1/59, 65, 71, 81, 89.

²⁶ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâ'ât ve'l-izâh 'anhâ*. thk. Ali en-Necdî Nâsîf – Abdülfettâh İsmâil Şelebî – Abdülhalîm en-Neccâr, (Kahire: Dâru Senkîn, 1986/1406), 1/32-33.

“İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver”.²⁷ Bu ayetin bir kıssanın başka bir kıssaya atıf yapılabileceğinin örneği olduğunu dile getirmiştir.²⁸ Zira bu ayetten önce geçen *فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ* “Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcular için hazırlanmıştır.”²⁹ el-Hafâcî’ye göre atıf müfred ve müfred hükmünde olan kelimeler arasında olduğu gibi, cümleler ve diğerlerinin arasında da olabilmektedir. Örneğin cümle de daha önce geçen bir kıssanın üzerine başka bir kıssa atfedilebiliyor. Hatta birçok cümle aralarındaki bir münasebetten dolayı başka cümlelere atfedilebiliyor.³⁰

el-Hafâcî şâz olan kırâatlerle de istişhâta bulunmaktadır. Örneğin *وَمَا هُمْ بِضَارِينَ* “Oysa Allah’ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi”³¹ ayetini şâz olan *بِضَارِي* kırâatine göre değerlendirmiştir. Ayette geçen *بِضَارِينَ* deki “nûn” harfinin hazfi, en kötü şâzlardan sayılmaktadır. Burada en uygun tevil, *بِضَارِي* şeklinde okuyup muzaf olan *بِضَارِي* kelimesi, muzafun ileyh olan *أَحَدٍ* kelimesinin arası cer harfi olan *مِنْ* ile ayrılmasıyla mümkün olabilmektedir”³² görüşünü savunmuştur. Görüldüğü gibi el-Hafâcî nahivde tartışmalı bir konu olan muzaf ile muzafun ileyh arasına bir kelimenin girmesinin caiz olduğuna dair, şâz bir kırâat ile istişhâta bulunmuştur.

3.2.Hadis ile İstişhâd

Genel olarak hadis ile istişhâd konusuna baktığımızda eskiden beri nahiv âlimleri bu konuya sıcak bakmamışlardır. İlk dönem Basra ekolüne mensup âlimler ile Kûfe ekolünün önemli simaları, daha sonra gelen iki ekolün mutekaddimûn ve müteahhirûn dönemi âlimleri, Bağdat ve Endülüs dil âlimleri hadis ile istişhâta bulunmamışlardır. Bu bakış açısını savunan dilcilerin başında İbn Dâî’(ö. 680/ 1281) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gelmektedir. Bu görüşte olan âlimlerin hadis ile istişhâdı kabul etmemelerinin nedeni, hadis lafızlarının Resulullahın (s.a.v.) kendi lafızları olduğuna dair güvenlerinin olmaması olarak değerlendirilir. Onlara göre bu güvensizlik olmasaydı hadis de Kur’ân gibi külli kaidelerin istinbatı için delil olarak kullanılırdı. Onların hadislerin lafızlarına güvenmediklerinin iki sebebi vardı; hadis ravilerinin mana ile rivayeti caiz görmeleri, ikinci neden ise, hadislerde

²⁷ el-Bakara, 2/25.

²⁸ Hafâcî, *Hâşiye ‘alâ tefsîri’l-beyzâvî*, 2/57.

²⁹ el-Bakara, 2/24.

³⁰ Hafâcî, *Hâşiye ‘alâ tefsîri’l-beyzâvî*, 2/57.

³¹ el-Bakara, 2/102.

³² Hafâcî, *Hâşiye ‘alâ tefsîri’l-beyzâvî*, 2/216.

lahn varlığının çok olmasıdır. Çünkü ravilerin çoğu Arap olmayan ve nahiv sanatını bilmeyen kişilerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla naklettikleri rivayetlerde lahn olgusunun oluşması kaçınılmaz oldu. Tabii ki Resulullah (s.a.v.) Arapların en fasihi idi. Konuştuğu lafızlar en fasih ve meşhur olanlardı. Fakat hadislerde gelen ve nahiv kaidelerine uymayan ve yanlış olan lafızlar, Resulullahın (s.a.v.) değil bilakis Arap olmayan ve Arapçayı bilmeyen ravilerin hatalarıydı. ³³ İbn Dâi' konuyla alakalı *Şerhu'l-Cümel* adlı eserinde şöyle der; "*Hadislerin mana ile rivayet etmenin caiz olması, Sîbeveyh ve diğer nahiv âlimlerinin hadis ile istişhâdı reddetmelerine sebep olmuştur. Eğer böyle bir cevaz olmasaydı, Hadis de Kur'ân gibi dil'in kaidelerinin istinbatında delil olarak kabul edilecekti*".³⁴

Hadis ile istişhâd hususunda Şâtibî (ö. 790/ 1388) ve Suyutî (ö. 911/ 1505) gibi orta bir çizgide bulunan nahiv âlimleri de bulunmaktadır. Şâtibî hadislerle istişhâdı sadece lafızlarına itina gösterilenlerle yapılabileceğini vurgulamış ve şöyle demiştir: "*Nahiv âlimlerinden bazıları hadis ile istişhâtta bulunmazlar, hâlbuki onlar topuklarına bevl eden, azgın ve sefih olan Arapların kelamı ve içerisinde müstehcenlik barındıran şiirleriyle istişhâtta bulunuyorlar. Bunun nedeni, Arap kelamı ve şiirleri rivayet edilirken lafızlarına itina gösteriliyordu. Hadisler ise mana ile rivayet edildiği için lafızlarına pek itina gösterilmemiştir*".³⁵

Şâtibî'ye göre hadisler iki şekilde rivayet edilmişlerdir: birinci kısım rivayet, manasına ehemmiyet verilen ancak lafzına ehemmiyet verilmeyen hadislerdir. Bu tür hadislerle istişhâd yapılması uygun görülmemiştir. İkinci bir kısım hadis rivayeti ise, özel bir durumdan dolayı onu nakleden râvî lafzına önem vermiştir. Örneğin Hz. Peygamber'in (a.s.) fesâhat ve belagâtını anlatan hadisler, Vâil b. Hucr (ö. 51/671 [?]) ile diğerlerine gönderdiği mektuplar ve nebevî mesellerdir (özlü sözler). Bu tür hadislerle Arap dilinin kaide ve hükümlerini ispat etmek için istişhâd yapılabilir. Şâtibî, İbn Mâlik'in bu zorunlu ayırımı yapmadan mutlak olarak hadislerle istişhâtta bulunmuştur. Belki de İbn Mâlik'in hadislerin mana ile rivayet edilmediği görüşünü kabul ettiğinden yanılmıştır. Hâlbuki hadislerin mana ile rivayet edilmediği görüşü çok zayıf olan bir görüştür.³⁶

Bu şekilde Şâtibî, Ebû Hayyân ve onun görüşünde olanların metoduna tamamıyla uymamış ve onlardan farklı bir yol izlemiştir. Şâtibî ile aynı bakış açısını paylaşan bir diğer isim ise Süyûtî'dir. *el-İktirâh* adlı eserinde şöyle demektedir; "*Hz. Peygamber'in (a.s.) sözlerine gelince, aynı lafızla ondan rivayet*

³³ Süyûtî, *İktirâh*, 43-46; Bağdâdî, *Hizâne*, 1/9.

³⁴ Süyûtî, *İktirâh*, 44.

³⁵ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/13.

³⁶ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/13.

edilenle istişhâd yapılır. Ancak bu şekilde gelen rivayetler çok azdır genellikle hadisler mana ile rivayet edilmiştir. Hadislerin tedvini yapılmadan önce aslen Arap olmayanlar tarafından işlenmiştir. Bu işlenme esnasında hadislere bazı ilaveler, kısaltmalar, takdim, tehir ve tebdil gibi arızî durumlar meydana geldi. Bu sebepten dolayı bir hadisin farklı lafızlarla rivayet edildiğini görüyoruz. İbn Mâlik'in bu tür hadislerle nahiv kaidelerini tespit etmesi doğru değildir."³⁷

Mutlak olarak hadis ile istişhâdı kabul eden dilciler arasında, İbn Mâlik (ö. 672/1273), İbn Hişâm (ö. 761/1360) ve ed-Demâmînî (ö. 827/1424) gibi âlimler bulunmaktadır.³⁸ Bu dilciler telif ettikleri kitaplarında birçok hadis ile istişhâtta bulunmuşlardır. Demâmînî, Ebû Hayyân'ın İbn Mâlik'i bu konuda eleştirmesine karşı çıkar ve şöyle cevap verir; "Belki de İbn Mâlik ve diğerlerinin istişhâtta buldukları hadisler, değişikliğe uğramayanlardandır. Zira bir şeyde asıl olan değişikliğin olmamasıdır. Özellikle hadisleri nakleden râvîlerin zabt vasfına sahip olmaları hadislerde değişikliğin çok az olduğunun bir işaretidir. Ayrıca hadisçilerden mana ile rivayete cevaz verenler, sürekli bunu yapın diye emir anlamında olmayıp nadir durumlarda olabileceğine cevaz vermişlerdir. Mana ile rivayetin caiz olduğu zamanlar, tedvin ve kitaplaştırmanın olmadığı dönemdir. Tedvin ve kitaplaştırma gerçekleştirdikten sonra mana ile rivayete hiçbir hadisçi cevaz vermemiştir. Bu tedvin ve kitaplaştırma dil'in bozulmadığı ilk dönemlerde gerçekleşmiştir".³⁹

Demâmînî'nin yukarıdaki sözleri, İbn Mâlik ve hadislerle istişhâdı mutlak olarak kabul edenlerin delillerini özetlemektedir. Zira Demâmînî hadislerin lafızlarında fazla bir değişikliğin yaşanmadığını çünkü hadislerin mana ile rivayet edilebileceğinin cevazının verildiği dönem, Arapların arasına yabancıların karışmadığı ve dillerinin bozulmadığı dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde hadisler tedvin edilmiş ve lafızları ile birlikte muhafaza altına alınmışlardır. Nahiv âlimlerinin söz konusu hadislerle istişhâtta bulunmalarında herhangi bir sakınca bulunmamalıdır.⁴⁰

Kısaca anlatmak gerekirse hadis ile istişhâd hususunda nahiv âlimlerini üç grupta toplayabiliriz. Hadis ile istişhâdı red edenler, hadis ile istişhâdı şartsız kabul edenler ve hadis ile istişhâdı bazı şartlar dâhilinde kabul edenlerdir.

3.2.1.el-Hafâcî'nin Hadis ile İstişhâdı

el-Hafâcî'nin eserlerine bakıldığında, nahiv konularını delillendirirken hadis ile istişhâd yapan âlimler grubunda olduğu görülmektedir. Örneğin fâil ism-i zâhir olduğunda, fiile tesniye ve cem alametleri ilhak edilip edilmeyeceği

³⁷ Süyûtî, *İktirâh*, 43; Bağdâdî, *Hizâne*, 1/13.

³⁸ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/9-12; Süyûtî, *el-İktirâh*, 21.

³⁹ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/14-15.

⁴⁰ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/14-15.

konusu nahiv âlimleri arasında ihtilâflıdır. Konu ile alakalı el-Hafâcî “*Bu Araplardan bir kabilenin lûgatıdır. Bunlar ism-i zahiri fail, elif ve vav’ı tesniye ve cem alameti yaparlar. Nahiv âlimleri arasında أَكْلُونِي الْبِرَاعِيَّةُ “Pireler beni yedi” lûgati olarak meşhur olmuştur.*⁴¹ Zemahşerî (ö. 538/1144)’nin dediği gibi bu Tay kabilesinin dilidir. Bu dil, Kur’ân ayetlerinde, hadislerde ve fesahat ehlinin keliminde sayılamayacak derecede bulunmaktadır”⁴²

el-Hafâcî konu ile alakalı istişhâd olarak şu hadisi de getirmektedir: *يَتَعَاقِبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ، وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ “Aranızda gece melekler, gündüz melekler yer değiştirirler”*⁴³ hadiste geçen مَلَائِكَةٌ kelimesi يَتَعَاقِبُونَ fiilinin fâilidir. Fail ism-i zahir olduğu halde fiile cem alameti olan vâv harfi eklenmiştir. Aynı şekilde örnek olarak Kur’ândan da ayet getirmektedir. *وَاسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا “O zalimler gizlice fısıldaşmaktalar”*⁴⁴ ayette الَّذِينَ ism-i mevsulü وَاسْرُوا fiilinin failidir. Fail ism-i zahir olduğu halde fiile cem alameti olan vâv harfi eklenmiştir.

3.3.Şiir ile İstişhâd

Şiir, nahiv kaideleri oluştururken zengin bir kaynak olarak eskiden beri nahiv âlimleri tarafından bir delil olarak kullanılmıştır. Nahiv âlimlerinin çoğunluğunun yaptığı tasnife göre şiir tabakaları dörde ayrılır:

- a) Câhiliyyûn tabakası: Cahilliyeye döneminde yaşayan şâirleri kapsar. ‘Aşâ (ö. 7/629) ve İmru’l-Kays (ö. 25/645) gibi şâirlerden oluşmaktadır.⁴⁵
- b) Muhadremûn tabakası: Cahilliyeye ve İslam döneminde yaşayan şâirlerden oluşmaktadır. Lebîd (ö. 40/ 660) ve Hassân b. Sâbit (ö. 60/680 [?]) gibi şâirler bu dönemin önemli isimlerindedir.⁴⁶
- c) İslamiyyûn tabakası: İslamın ilk döneminde yaşayan şâirlerdir. Cerîr (ö. 110/728) ve Ferazdâk (ö. 114/732) gibi şâirlerin tabakasıdır.⁴⁷
- d) Muvelledûn tabakası: ilk üç tabakadan sonraki şâirlere denilir. Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 357/968) ve Ebû Temmâm (ö. 231/846) bu tabakanın önemli şâirlerindedir.⁴⁸

⁴¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/19,20,78.

⁴² Hafâcî, *Şerhu dürreti’l-ğavvâş fi evhâmi’l-havâs*, thk. Abdulhafiz Farağlî-Alî karnî, (Beirut Lübnan: Dâru’l-cil, 1996/1417), 115.

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh* thk. Muhammed Züheyr b. Nasr, (Beirut: Dâru tavki’n-necât, 2001/1422), 1/173; Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî, *Şevâhidü’l-t-tavâhîh ve’t-taşhîh li-müşkilâti’l-Câmi’i’s-şahîh* thk. Tâhâ Muhsin, (Bağdad: Mektebetu İbn Teymiye, 1405/1985), 247.

⁴⁴ el-Enbiyâ, 21/3.

⁴⁵ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/5.

⁴⁶ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/ 6.

⁴⁷ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/ 6.

İlk iki tabakanın şairleriyle istişhâd etme konusunda bütün dilciler ittifak etmişlerdir. Üçüncü tabaka şairlerin şairleriyle istişhâd etme hususu ise dilciler arasında ihtilaf konusu olsa da genel görüş onların şairleriyle istişhâd edilmesidir. Dördüncü tabakanın şairleriyle istişhâd edilmeyeceği görüşü hâkim olmakla birlikte bu tabakanın şairleri içerisinde dilinin bozulmadığına inanılan şairlerin şairleri ile istişhâd edilebileceği görüşü de mevcuttur.⁴⁹ el-Hafâcî de diğer alimler gibi birçok yerde şiir ile istişhâda bulunmuştur. Fakat diğer nahiv âlimlerinden farklı olarak el-Hafâcî, şiir ile istişhâd konusunda şiire zamansal olarak bakmamıştır. Bilakis bütün nahiv âlimleri tarafından istişhâd olarak kabul edilen ihticâc dönemi şiiri ile istişhâd yaptığı gibi, şairi belli olmayan ve muvelledûn dönemi şairlerle de istişhâda bulunmuştur.

3.3.1.İhticâc Dönemi Şiiri ile İstişhâd

el-Hafâcî, *سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا* “Bir gece kulunu Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir”⁵⁰ ayetin tefsirinde şöyle der: “ *سُبْحَانَ* kelimesi Allahı tenzih etmek için bazen âlem isim olarak kullanılmaktadır. Bu durumda izafetten kesilir ve tenvinli olarak gelir. İzafetten kesilip tenvinli olarak geldiği yerler genellikle şairlerdir:

سُبْحَانَهُ ثُمَّ سُبْحَانَا نَعُوذُ بِهِ... وَقَبْلَنَا سَبَّحَ الْجُودِيُّ وَالْجَمْدُ

“Kendisine iltica ettiğimize hamdolsun, sonra tekrar o’na hamd olsun ve bizden önce de Cûdî ve Cemâd (isimli dağlar) onu tesbih etmişti”.⁵¹ Görüldüğü gibi el-Hafâcî burada *سُبْحَانًا* kelimesinin izafetten kesildiği zaman tenvinli gelebileceğini ihticâc dönemi şairlerinden Varak b. Nevfel’in (610 (?)) şiiri ile istişhâda bulunmuştur.

3.3.2.Şairi Meçhul Olan Şiir ile İstişhâd

el-Hafâcî, bir cümle için diğer bir cümleye bedel olabileceğini delillendirirken bunun caiz olduğunu belirtmiş ve şairi meçhul olan şiir ile istişhâda bulunmuştur: *أَقُولُ لَهُ أَرْحَلُ لَا تَقِيمَنَّ عِنْدَنَا ... وَإِلَّا فَكُنْ فِي السِّرِّ وَالْجَهْرِ مُسْلِمًا*

“Ona diyorum ki git, bizimle kalma...Yoksa gizlide veya alenen Müslüman olman lazım”⁵² şiirdeki *عِنْدَنَا لَا تَقِيمَنَّ* cümlesi, daha önce geçen *أَقُولُ لَهُ أَرْحَلُ* cümlesinin bedeli olarak kabul edildiğini söyler.⁵³

⁴⁸ Bağdâdî, *Hizâne*,1/6.

⁴⁹ Bağdâdî, *Hizâne*,1/6-7.

⁵⁰ el-İsrâ, 17/1.

⁵¹ Gassân Azîz Huseyn, *Varaka b. nevfel, mubeşşiri’r-resûl, hayatuhu, asruhu, ve şiruhu*, Dâru’l-kutubî’l-ilmîyye, Beyrut-Lübnan, 1423/2002, s. 133; Sibeveyh, *el-Kitâb*, 1/326; Hafâcî, *Hâşiye ‘alâ tefsîri’l-beyzâvî*, 6/3.

⁵² Bağdâdî, *Hizâne*,5/207.

⁵³ Hafâcî, *Hâşiye ‘alâ tefsîri’l-beyzâvî*, 7/229.

3.3.3. Muvelledûn Dönemi Şairlerin Şiiri ile İstişhâd

el-Hafâcî طُوبَى kelimesine lam harfi eklemeyen bir zamirin ilhak edilmesinin caiz olduğuna istişhâd olarak İbnü'l-Mu'tez'in(ö. 296/908) şu şiiri ile istişhâd eder:

مَرَّتْ بِنَا سَحْرًا طَيْرٌ فَقُلْتُ لَهُ *** طُوبَاكَ يَا لَيْتَنَا إِيَّاكَ طُوبَاكَ

"Yanımızdan bir kuşun büyüğü geçti, ben de ona dedim ki: Ne mutlu sana, keşke kutsanmış olsaydın"⁵⁴ el-Hafâcî, İbnü'l-Mu'tez'in bu şiirde طُوبَاكَ dediği için nahiv âlimleri tarafından eleştirilmesinin doğru olmadığını şöyle ifade etmiştir: "Araplarda bir lafız önce bir şekilde kullanılmış daha sonra aynı manayı ifade edecek ve Arapçanın kaidelerine uygun farklı bir şekilde kullanılırsa nasıl olurda hata oluyormuş? Nitekim طُوبَى كُتِبَ kelimesinin aslı طُوبَى كُتِبَ'dır. Lam harfi mukadderdir. Arapçada mukadder olan, telaffuz edilen hükmündedir. Ayrıca طُوبَاكَ ile طُوبَى كُتِبَ arasında ne fark var ki birinci kullanımı yanlış olsun" şeklinde İbnü'l-Mu'tez'i savunmuştur.⁵⁵

3.4. Sahabe Sözü ile İstişhâd

el-Hafâcî bazı nahiv konularında nahiv kaidelerinin pekiştirilmesi için sahabe sözü ile istişhâdta bulunmuştur. Nahivde istifham isimleri için sedâretü'l-kelem (başta gelme) hakkı bulunmaktadır.⁵⁶ el-Hafâcî de bu meseleyi tartışmış ve en sonunda istifham isimlerinin de kelamın sonunda gelmesinin caiz olduğuna kanaat getirmiştir. el-Hafâcî; "Nahiv kitaplarında meşhur olan, mutlak olarak istifham isimlerinin amilleri onlara takdim edilemezdir. Fakat eski dönemde ve yeni dönemde de bunun tam tersi görüşler de duyulmuştur. Kûfelilerden buna cevaz verenler olmuştur."⁵⁷ Takdimin vacip olduğunu diyenler Basralılardır."⁵⁸ el-Hafâcî'den önce de bu görüşü savunanların olduğundan bu konuda ilk olmadığı anlaşılmaktadır. Zira ondan önce İbn Mâlik'de Kûfelilerden naklen أَيُّْ edatları ile istisbât⁵⁹ kast edildiğinde tehirlerinin caiz olduğunu söylemiştir. Örneğin فَتَلَّتْ رَجُلًا "Ben bir adam öldürdüm" diyen kişiye؟ فَتَلَّتْ مَنْ؟ "Sen kimi öldürdün?" şeklindeki bir soruda istifham ismi olan مَنْ tehir edilmiş olur.⁶⁰ Bu cevaz ile ilgili el-Hafâcî, İbn Malikten naklederek Hz. Aişe'nin ifk

⁵⁴ Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ*, 2/485'te başta olmak üzere birçok nahiv kitabında şiir İbnü'l-Mu'tez'e nisbet edilmiş fakat birçok yayının evinin bastığı dinan'ında bulamadım.

⁵⁵ Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ*, 2/485.

⁵⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/128.

⁵⁷ El-insaf, 1/159.

⁵⁸ Hafâcî, *Tırâzü'l-mecâlis (el-Emâli)*, (Kahire: Matbaatu'l-Vehbiyye, 1284), 194.

⁵⁹ İstisbat: Daha önce bahsi geçen bir durumdan soru sormaktır.

⁶⁰ Hafâcî, *Tırâzü'l-mecâlis*, 194.

hadisesinde "أَقُولُ مَاذَا؟" "Neyi söyleyeceğim?" ve bazı sahabelerin; "مَاذَا فَكَانَ" "Ne oldu?" şeklindeki sahabe sözleriyle istişhâta bulunabileceğini söylemektedir.⁶¹

el-Hafâcî bu konudaki görüşleri arz ettikten sonra şöyle der: "Bunlar mutekaddimun ve müteahhirun nahiv alimlerinin özet görüşleriydi. Bunlarda çıkaracağımız şey, asıl olan bu isimlerin takdim edilmesidir. Bununla beraber özellikle مَاذَا terkinde tehirin caiz olduğunu hadislerde ve sahabe sözlerinde görebilmekteyiz."⁶²

3.5.Kabile Lehçeleri ile İstişhâd

Bütün Arap lehçeleriyle istişhâd sahih olmakla birlikte Kureyş, Kays Aylân, Temîm, Esed, Hüzeyl, bazı Kinâne kabileleriyle Tay kabilelerinin lehçeleri daha muteberdir. Yabancılara komşu olan Tağlib, Bekir b. Vâil gibi kabilelerin lehçeleriyle istişhâd ise uygun görülmemiştir. Aynı şekilde hem çölde hem şehirde yaşayan kabilelerin lehçeleri de istişhâd açısından makbul sayılmamıştır.⁶³ el-Hafâcî özellikle üç kabilenin lehçesi ile istişhâta bulunmuştur. Masdarların hazfedilen bir fiil ile mansub olabileceğini delil olarak Benî Temîm kabilesinin lehçesi ile istişhâta bulunmuştur. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur".⁶⁴ الْحَمْدُ kelimesinin nasb ile okunan kırâatı⁶⁵ değerlendirmiş ve şöyle açıklamıştır: "Bu kırâat şâz bir kırâattır. Şâz kırâat ile nahiv âlimleri istişhâta bulunmuşlardır. Bu kırâate göre الْحَمْدُ kelimesi mahzûf olan نَسْتَعِينُ fiil ile mansub olmuştur. Daha sonra gelen نَسْتَعِينُ ve نَسْتَعِينُ filleri de bunu desteklemektedir".⁶⁶ Konu ile alakalı Sibeveyh'in sözünü teyid ederek şöyle nakletmiştir "Araplardan Benî Temîm kabilesi elif lamli masdarları mahzûf olan fillerle mansup yaparlar".⁶⁷ Aktardıklarımızdan anlaşılan el-Hafâcînin kabile lehçelerine itimat ettiği görülmektedir.

el-Hafâcî, fiilin mukadder أَنْ edatı ile mansub olması konusunda Arapların meşhur sözü olan تَسْمَعُ بِالْمُعِيدِ خَيْرٌ أَنْ تَرَاهُ "Muaydî'yi duymaktan daha iyidir"⁶⁸ bahsederken şöyle der: "Bu konu da farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir

⁶¹ İbn Mâlik, Şevâhidü't-tavzîh, 204; Hafâcî, Tırâzü'l-mecâlis, 194; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî ed-Demâmînî, Ta'lîku'l-ferâ'id 'alâ Teshîli'l-fevâ'id, thk. Muhammed el-Mufdî, (Kahire: 1983/1403), 2/201-202.

⁶² Hafâcî, Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî, 2/94.

⁶³ İsmail Durmuş, "İstişhâd" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/396-397.

⁶⁴ el-Fâtiha, 1/2,

⁶⁵ Söz konusu kırâat Harun b. Musa el-Atekî'ye nispet edilmiştir. Hafâcî, Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî, 1/81.

⁶⁶ Hafâcî, Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî, 1/81.

⁶⁷ Hafâcî, Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî, 1/81; Sibeveyh, el-Kitâb, 1/329-330.

⁶⁸ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nîsâbûrî, Mecma'u'l-emşâl, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1961-1962), 1/129.

rivayet *تَسْمَعُ* fiilini mukadder olan *أَنَّ* ile mansub olduğunu söylemişler,⁶⁹ el-Ferrâ (ö. 207/822) gibi *لَا أَنْ تَرَاهُ تَسْمَعُ بِالْمَعْيَدِي* şeklinde merfû okunabileceğini söyleyenlerde vardır. el-Ferrâ merfû rivayetin Benî Esed kabilesine ait olduğunu söyler, bu da doğru bir rivayettir".⁷⁰ el-Hafâcî Benî Esed kabilesinin lehçesini delil olarak kabul ettiği görülmektedir.

el-Hafâcî, tesniyenin mukadder hareketlerle i'rab olabileceği konusunda, Benî Haris b. Ka'b kabilesinin lehçesi ile istiştatta bulunmuştur. *قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاجِرَانِ* "Şöyle diyorlardı: Bunlar iki sihirbazdan başka bir şey değil!"⁷¹ bu ayetin irabını yaparken şöyle der: *هَذَا* kelimesi, Benî Haris b. Ka'b kabilesinin lehçesine göre *أَنَّ* harfinin ismi olur, zira onlar *هَذَا* kelimesindeki elifi tesniye alameti yaparlar ve *هَذَا* kelimesinin nasb harekesinin mukadder olduğunu söylerler".⁷²

4.Kıyasa Bakışı

Nahiv alimleri kıyası "aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik, sebep gibi ilgiden dolayı bir şeye (kelimeye, kullanıma, cümle ögesine ...) benzerinin hükmünü vermek" anlamında kullanmışlardır.⁷³ Kıyas Arap grammerinin en önemli kaynağı olup nahiv kaidelerinin çoğu kıyas yöntemiyle belirlendiği için hiçbir nahiv alimi kıyası inkar etmemiştir. Kıyas, nahiv ilminin kurucusu Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) başta olmak üzere ilk dilcilerden itibaren kullanılagelmiş bir yöntemdir.⁷⁴ Kıyasın asıl (makîsün aleyh), fer' (makîs), illet(-i câmia) ve hüküm olmak üzere dört temel unsuru bulunur. Nahiv alimleri Kıyas amelîyesinin gerçekleşebilmesi için bazı şartları belirlemişlerdir. Örneğin kıyasın aslı olan makîsün aleyh'in şâz olması durumunda kıyasın yapılıp yapılmayacağı tartışılmıştır.⁷⁵

Bu çerçevede el-Hafâcî de kıyası nahiv görüşlerini bina ettiği kaidelerden biri saymış ve sema' kaidesi kadar kullanmıştır. el-Hafâcî'nin nahiv meselelerindeki kıyasa bakışını şu iki ana başlıkta toplayabiliriz.

4.1.Nahivde Şâz Olana Kıyas Yapılan Yerleri Reddetmesi

Şâz olana kıyas konusunda nahiv âlimleri iki gruba ayrılmışlardır. Basralılar şâz olana kıyas yapılamaz demişler. Kûfeliler ise, şâz olana kıyasın

⁶⁹ Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 1/269.

⁷⁰ Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 1/269.

⁷¹ Tâhâ, 20/63.

⁷² Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 6/212.

⁷³ Süyûtî, *el-İktirâh*, 79-80.

⁷⁴ Zülfikar Tüccar, "Kıyas" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/539-540.

⁷⁵ Süyûtî, *el-İktirâh*, 81-85.

yapılabileceğini savunmuşlardır.⁷⁶ Bu konu da el-Hafâcî'nin Basralıların görüşünü benimsemiş olduğu görülür. Talebesi el-Bağdadî de bu konuda hocası el-Hafâcî'ye tabi olmuştur.⁷⁷

el-Hafâcî, *قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ* De ki: “*Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahum! mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın*”.⁷⁸ Beyzâvî'den naklen: *اللَّهُمَّ* kelimesindeki mim harfi yâ harfinin yerine gelmiştir. Dolayısıyla iki harf aynı anda gelemez”.⁷⁹ el-Hafâcî buna ilaveten şöyle der: “Mim harfi şeddeli gelmiş çünkü iki harfin yerine gelmiştir. Mim ile yâ harfinin aynı anda gelmesi, *أَقُولُ يَا اللَّهُمَّ يَا اللَّهُمَّ* “Allah Allah diyorum” örneğinde olduğu gibi şâz olup ona kıyas yapılamaz. Zira Arapça da ivâz (yerine gelen) ve muavvaz (yerine getirilen) birlikte gelemez. Kûfelilerin *اللَّهُمَّ* kelimesinin aslı *يَا اللَّهُ أَمَّا بِخَيْرٍ* “Allahum bize güven ver” olup çok kullanıldığı için tahfiş amacı ile bazı kelimeler hafz edilmiştir görüşü zayıf bir görüştür”⁸⁰ der. Yine el-Hafâcî *إِيَّا* zamirinin zahir bir isme izafet edilip edilemeyeceğinden bahsederken, Basra ekolünün önemli simalarından Sibeveyhi'n, hocası el-Halîl'den (ö. 175/791) rivayet ettiği *إِذَا بَلَغَ الرَّجُلُ السَّبْتَيْنِ فَيَأْبَاهُ* “Adam altmış yaşına geldiğinde aman ha genç olan kadınlarla evlendirmeyin” sözündeki *إِيَّا* zamiri zahir isme izafe edilmiş fakat bu durum şâzdır ona kıyas yapılamaz der.⁸¹ el-Hafâcî'nin bu konuda da Basralıları takip ettiği görülür.

4.2.Nahiv de Kıyasa İtimat Ettiği Yerler

el-Hafâcî, *إِلَّا* istisna edatına zamirin birleşmesi meselesinde şöyle der: “Bu durum birçok nahiv aliminin görüşüdür. *İbnü'l-Enbârî* (ö. 328/940) *Şerhu't-Teshîl* de: *istisna edatı olan İLÂ'nın bu şekilde gelmesi, Araplardan mesmû' ve üzerine kıyas yapılan bir durumdur*”.⁸² Bu nahiv meselesinde de el-Hafâcî'nin önceki nahiv âlimlerinin görüşlerine tabi olduğu görülmektedir. İstisna edatı olan *إِلَّا* ile birlikte zamirin gelmesinin kıyas yapılacak bir durum olduğunu savunmuştur.

5.Nahiv İletlerine Bakışı

Nahivde illet konusu el-Hâlîl b. Ahmed'ten (ö. 175/791) bu yana nahiv alimleri tarafından tartışılan bir konudur. Bazıları her bir nahiv hükmünün

⁷⁶ Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv, ve Târihu eşheri'n-nuhât*, (Kahire: Dâru'l-Maarif, 1995), 142.

⁷⁷ Bağdadî, *Hizâne*, 2/295.

⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/26.

⁷⁹ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, (Beirut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1998), 2/11.

⁸⁰ Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 3/15.

⁸¹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/279.

⁸² Hafâcî, *Şerhu dürreti'l-ğavvâs*, 153.

illetlendirilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Rivâyet edildiğine göre el-Hâilî'e, ortaya koyduğu nahiv illetlerini Araplardan mı aldığı yoksa kendisinin mi ortaya koyduğu sorulduğunda, Arapların kendi seciyelerine göre konuştuklarını, onlardan nakledilmemiş olsa da, illetin konuşmaları esnasında akıllarında var olduğunu kendisinin de buna göre illetleri belirlediğini söylemiştir.⁸³ el-Hâilî'den sonra da birçok nahiv aliminin illet konusu üzerinde çalışmaları olmuştur. ez-Zeccâcî (ö. 337/949) *el-İzâh fi 'İleli'n-Nahv*, İbn Cinnî (ö. 392/1002) *el-Hasâis*, es-Süyûtî (ö. 911/1505) *el-İktirâh fi 'İlmi Us'ûli'n-Nahv* adlı kitabında illetler konusuna geniş yer vererek öncekilerin bu konudaki görüşlerini nakletmişlerdir.⁸⁴ Bizzat illetlerle ilgili eser vermiş olan nahivciler dışında Sîbeveyhi, *el-Kitâb*'da, el-Müberred (ö. 286/900) *el-Muktedab*'da, İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) *el-Usûl fi'n-Nahv* adlı eserinde ayrıca el-Kisâi (ö. 189/804), el-Ferrâ (ö. 207/822), el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), yazdıkları kitaplarda nahiv kurallarını açıklarken bunların illetleriyle ilgili bilgiler de vermişlerdir.

Kısaca anlatmak gerekirse nahiv çalışmalarında illetler konusu klasik ve modern dilciler arasında tartışılmıştır. Bazıları nahivde illetlerin gerekli olduğunu savunmuşlardır. Bazıları da gereksiz olduklarını savunmuşlardır. el-Hafâcî'nin nahiv illetlerine bakışını iki şekilde değerlendirebiliriz: Felsefî sayılabilecek illetleri reddetmiş, Araplardan mesmûf ve açıklayıcı olan illetleri ise kabul etmiştir.

5.1.Nahiv İletlerini Reddettiği Nahiv Konuları

el-Hafâcî, *عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ* "Birbirlerine neyi soruyorlar?" ayetinde *عَمَّ* kelimesindeki elif harfinin hazfedilmesi illeti hakkında şöyle der: "Bazen şâz olarak *عَمَّ* elifin ispatı ile okunmaktadır. Fakat bu kırâat yaygın olan kullanışa aykırıdır. Nahiv âlimleri söz konusu elifin hazfini gerektiren illet konusunda ihtilaf etmişlerdir. ez-Zeccâc, *mim* harfinde gunne vardır, elif harfinin ona iştirak edilmesi ile bir harf tekrarı meydana gelmiş ve tahfif için elif hazf edilmiştir der.⁸⁵ Bazıları da istifham edatı olan *ل* harfinin hakkı kelamın başında gelmektedir. Ancak burada kelamın başında gelmediği için zayıflamış ve değişikliğe maruz kalmıştır. Cer harfi ile murekkep olması nedeni ile ağırlaşmış ve tahfif için elifi hazf edilmiştir. Bazıları da mevûle olan *ل* ile arasında bir farkın oluşması için elif hazf edilmiştir. Bazıları da dilde çok kullanıldığı için hafifliği gerçekleştirmek için elif hazfedilmiştir. Bu illetlerin zayıflığı

⁸³ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-İzâh fi 'İleli'n-Nahv*, Thk. Mâzin el-Mubârek, (Beyrut: Darü'n Nefais, 1399/1979), 65-66.

⁸⁴ Süyûtî, *el-İktirâh*, 98.

⁸⁵ Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me'âni'l-kur'ân ve i'râbüh*, tkh. Abdülcelîl Abduh Şelebî, (Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1988), 5/271.

malumunuzdur"⁸⁶ der. Görüldüğü gibi el-Hafâcî buradaki illetler felsefî oldukları için zayıf olarak görmüş ve kabul etmemiştir.

Yine cer harfi olan الباء (bâ) harfinin harekesinin kesre olmasının illeti hakkında da Beyzâvî'den naklen, الباء harfinin harekesi kesre olmaktadır. Tıpkı cer harfi olan (lâm) harfinin zahir bir isim ile geldiğinde mecrûr okunduğu gibi. Beyzâvî bunun illetinin ibtidâ lam'ı ile arasında bir farkın oluşması için olduğunu söyler. el-Hafâcî bu illet'e itiraz eder ve şöyle der: "Bu illetin geçerli bir illet olmadığını, zira istiğâse ve taaccup lam'ı ism-i zahir ile birlikte geldiği halde meksûr değil meftûh okunmaktadır. Dolayısıyla bu tür illetler için, hüküm var olduktan sonra zikredilmiş şeylerdir demek doğru olur."⁸⁷

5.2.Nahiv İletlerine Bina Ettiği Nahiv Konuları

Daha önce de bahsedildiği gibi el-Hafâcî bütün nahiv illetlerini zayıf kabul etmemiştir. Bilakis bazı nahiv konularında nahiv illetlerini açıklayıcı vasıflarından dolayı kabul etmiştir. Örneğin zarf olan إِذَا ve إِذْ kelimelerinin mebni olmalarının illeti konusunda şu ayetin tefsirinde derki; **وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّيْ جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيْفَةً** "Hani rabbın meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti".⁸⁸ Beyzâvî إِذَا ve إِذْ mevsûl isimlere benzedikleri için mebni olmuşlardır demiş.⁸⁹ es-Sîrâfî (ö. 368/979) de geçmiş zamane delalet etmesi ve açıklanmaya ihtiyaç duyması, sılaya ihtiyaç duyan اَلَّذِي ism-i mevsûle benzediği için إِذَا kelimesinin sükûn üzere mebni olduğunu söylemiştir. Görüldüğü gibi burada إِذَا ve إِذْ kelimelerinin mebni olmalarının nedeni sadece harfe benzedikleri için değil, bilakis diğer mebni isimlere benzedikleri içindir. Zemahşerî (ö. 538/1144) ve İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) bu görüştedir.⁹⁰ Bu nahiv meselesinde el-Hafâcî illet açıklayıcı ve Araplardan mesmu' olduğu için kabul etmiştir.

Başka bir yerde fiile benzeyen اِنِّnin amel etme illetinden bahsederken: Beyzâvî اِنِّnin fiil gibi amel etme nedenini; harf sayısında, fetha üzere mebni olmasında ve isimler üzerine gelmesi konularında fiile benzediği için olduğunu ifade etmiştir.⁹¹ Yani amillerin aslı olan fiile aslen, şeklen ve manen benzemiş, ameli de fiilin ameli gibi ref ve nasb olmuştur. Ancak fiilde merfû olan fail temel olduğundan takdim edilir. Mansub olan mef'ûl de fazlalık olduğundan te'hir edilmiştir. اِنِّ de ise tersi yapılmıştır. Zira fiil asıl amillerdendir, اِنِّ ise onun fer'idir.

⁸⁶ Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 8/300.

⁸⁷ Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 1/43.

⁸⁸ el-Bakara, 2/30.

⁸⁹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/67.

⁹⁰ Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 2/118-119.

⁹¹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/41.

Ondan rütbe olarak daha düşüktür."⁹² Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi el-Hafâcî açıklayıcı olan illetleri kabul etmiştir. Özellikle İbn Madâ el-Kurtubî'nin (ö. 592/1196) nahivde ikincil ve üçüncül illetleri ilga etmek gerekir⁹³ görüşüne destek verdiği anlaşılmaktadır. Zira el-Hafâcî de dil oluşumunu tamamladıktan sonra ortaya çıkan ve felsefi sayılabilecek illetleri zayıflıkla nitelemiş ve reddetmiştir.

Sonuç

el-Hafâcî'nin geç dönemde yaşaması, ona nahiv konularında önceki alimlerin görüşlerine hakim olması ve aralarında mukayese yapıp uygun olanı seçmesine fırsat ve imkan vermiştir. el-Hafâcî'nin eserlerine baktığımızda sema'â göre delilleri istinbat ettiğini görüyoruz. Kur'ân ve kırâatleri ile istişhât yapma görüşü de Kûfe ekolüne mensup dilciler ve İbn Mâlik'in görüşü ile paraleldir. Zira onlar sahih olsun veya şâz olsun bütün kırâatlerle istişhâd yapmışlardır.

el-Hafâcî'nin nahivde tartışmalı bir konu olan hadis ile istişhâta, nahiv konularını delillendirirken hadis ile istişhâd yapan âlimler grubunda olduğu görülmektedir. el-Hafâcî, eserlerinin birçok yerinde şiir ile istişhâta bulunmuştur. Fakat diğer nahiv âlimlerinden farklı olarak el-Hafâcî, şiir ile istişhâd konusunda yaptığı yenilik şiire tarihsel olarak bakmamasıdır. Bilakis bütün nahiv âlimleri tarafından istişhâd olarak kabul edilen ihticâc dönemi şiiri ile istişhâd yaptığı gibi, şairi belli olmayan ve muvelledûn dönemi şiirlerle de istişhâta bulunmuştur. el-Hafâcî bazı nahiv konularında nahiv kaidelerinin pekiştirilmesi için sahabe sözü ile istişhâta bulunur. Arap kabilelerinin lehçeleri ile istişhâd konusunda üç kabilenin lehçesi ile istişhâta bulunduğunu görmekteyiz. Bunlar Benî Temîm, Benî Esed ve Benî Haris b. Ka'b kabilesinin lehçeleridir.

el-Hafâcî, kıyası nahiv görüşlerini bina ettiği kaidelerden biri saymış ve sema' kaidesi kadar onunla da istişhâta bulunmuştur. el-Hafâcî'nin nahiv meselelerindeki kıyas'a bakışı iki şekildedir. Birincisi şâz olmayana kıyas yapılabileceğini diğer nahiv alimleri gibi kabul etmektedir. İkincisi ise nahiv de şâz olana kıyas'ı kabul etmemektedir. Zira şâz olana kıyas meselesi, nahiv âlimleri arasında tartışmalı bir konudur. Bu konuda âlimler iki gruba ayrılmışlardır. Basralılar şâz olana kıyas yapılamaz demişler. Kûfeliler ise, şâz olana kıyasın yapılabileceğini savunmuşlardır. Bu konu da el-Hafâcî Basralıların görüşünü benimsemiş olduğu görülür. Talebesi el-Bağdâdî'de hocası el-Hafâcî'ye bu konuda tabi olmuştur.

⁹² Hafâcî, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*, 1/260.

⁹³ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdîrrahman el-Lehemî el-Kurtûbî İbn Madâ, *er-Red 'ale'n-nuhât*, thk. Şevkî Dayf, (Kahire: Dâru'l-Firi'l-Arabî, 1947), 33.

Yine nahivde ihtilafli bir konu olan illetlere olan bakışı iki şekildedir. Araplardan duyulan ve açıklayıcı olan illetleri kabul etmiştir. Diğer yandan dil oluşumunu tamamladıktan sonra ortaya çıkan ve felsefi sayılabilecek illetleri zayıf olmakla nitelemiş ve reddetmiştir. el-Hafâcî'nin bu konuda İbn Madâ el-Kurtubî'nin nahivde ikincil ve üçüncül illetleri ilga etmek gerekir görüşüne tabi olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî. *Hizânetü'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1997/1418.
- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsî'l-Arabî, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr, Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 2001/1422.
- Demâmînî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî ed-Demâmînî. *Ta'lîku'l-ferâ'id 'alâ teshîli'l-fevâ'id*. 2 Cilt. thk. Muhammed el-Mufdî, Kahire: 1983/1403.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *İrtişâfü'd-darab min lisâni'l-'arab*, Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1998-1418.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed. *el-İnsâf fî Mesâilil Hilaf Beyne'n-Nahvîyyin: el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. 2 Cilt. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Daru'l-Fikr, Beyrut: 1987.
- Ergin, Ali Şakir. "Şehâbeddin El-Hafâcî " *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- el-Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Nesîmü'r-riyâz fî şerhi şifâ'i'l-kâdî 'iyâz*. 6 Cilt. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001/1421.
- el-Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâti'd-dünyâ*. 2 Cilt. thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire: Matbaatu îsâ el-Bâbî el-Halebî, 1386/1967.
- el-Hafâcî, *İnâyetü'l-kâdî ve kifâyetü'r-râzî (Hâşîye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî)*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1283.
- el-Hafâcî, *Şerhu dürreti'l-ğavvâş fî evhâmi'l-havâs*, thk. Abdulhafîz Farağlî-Alî karnî, Beyrut Lübnan: Dâru'l-cîl, 1996/1417.
- el-Hafâcî, *Ṭırâzü'l-mecâlis (el-Emâlî)* . Kahire: Matbaatu'l-Vehbiyye, 1284.
- Gassân Azîz Huseyn. *Varaka b. nevfel, mubeşşiri'r-resûl, hayatuh, 'asruh, ve şî'ruh*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1423/2002.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâ'ât ve'l-îzâh 'anhâ*. 2 Cilt. thk. Ali en-Necdî Nâsîf –

Abdülfettâh İsmâil Şelebî – Abdülhalîm en-Neccâr, Kahire: Dâru Senkîn, 1986/1406.

İbn Madâ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdirrahman el-Lehemî el-Kurtûbî. *er-Red 'ale'n-nuhât*. thk. Şevki Dayf, Kahire: Dâru'l-fikri'l-arabî, 1947.

İbn Mâlik Et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî. *Şevâhidü't-tavzîh ve't-taşhîh li-müşkilâti'l-Câmi'i's-sahîh*. thk. Tâhâ Muhsin, Bağdad: Mektebetu İbn Teymiye, 1985/1405.

Durmuş, İsmail. "İstişhâd " *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/396-397.

Meydânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî. *Mecma'u'l-emşâl*, 2 Cilt. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1961-1962.

Muhîbbî, Muhammed. *Hulâsatu'l-eser fi e'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşr*. 4 Cilt. Kahire: el-Marbaatu'l-Vehbiyye, 1284.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1988.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. *el-İktirâh*, thk. Abduhakîm'Atiyye, Dımaşk: Dâru'l-Beyrutî, 2006-1427.

Tantâvî, Muhammed. *Neş'etü'n-Nahv, ve târihu eşheri'n-nuhât*, Kahire: Dâru'l-Maarif, 1995.

Tüccar, Zülfikar. "Kıyas" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/539-540.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî. *Me'âni'l-kur'ân ve i'râbüh*. 5 Cilt. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1988.

Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî. *el-İzâh fi 'İleli'n-Nahv*. Thk. Mâzin el-Mubârek, Beyrut: Darü'n Nefais, 1399/1979.

